

ANDERS MORTENSEN

”JAG SÖKER ETT VÄRDELÖST GULD ETT GULD SOM GÖR VÄRDELÖST GULDET, ALLT GULD!”

Några ingångar till den litterära värdediskursens labyrint

Rubriken för mitt anförande är oväntat lång, men så har jag också varit angelägen om att långt i förväg inför konferensen leda era tankar i önskad riktning. De flesta av er känner nog igen citatets rader eller åtminstone stil som typiska för Gunnar Ekelöf. Det är hämtat från dikten ”Alkemisten”, som ingår i *Non serviam* från 1945 och ska få tjäna som utgångspunkt för vida resonemang om den litterära värdediskursens betydelse och paradoxer. Låt oss dock först betrakta dess tre första rader.

Den som här kallar sig ”jag” är – som vi efterhand förvissas om – Alkemisten själv. Eftersom formuleringarna tycks så oemotsägligt slagkraftiga, luras vi först att uppfatta denna uppenbara rolldikt som någon form av deklARATION av Ekelöf själv. För som vi vet, är bekännelsen till det meningslösa och det värdelösa en kardinaltanke hos honom – i somliga sammanhang låter han denna övertygelse omfatta även det sammanhangslösa.

Jag ska pröva några olika ingångar till dikten. Först: den som här talar för omedelbart klargjort sin grundläggande avsikt och egenart som alkemist – här handlar det varken om att göra egen vinst på guldmakeriet eller eftersträva mystisk visdom, utan om att skapa ett guld som ska göra allt guld värdelöst – vilket torde

innebära att finansmarknaden ska översvämmas med ett substantiellt övermått av guld, skapa skenande inflation i guldmynntfoten och på så sätt sabotera dess ekonomiska världsordning. Vi vet exempelvis genom idéhistorikern Carl-Michael Edenborgs avhandling *Alkemisk skam*, som ju lagts fram här på institutionen, att precis sådana högst *reella* samhällsomstörtande ambitioner odlades inom alkemistkretsar i Sverige och Europa fram till slutet av 1700-talet, då de upphörde, rimligtvis till följd av ändlösa bakslag och tillkortakommanden – för att sedan återuppstå inom skönlitteraturen en bit in på 1800-talet, naturligtvis i fiktionens modus men även som inslag i en militant retorik, särskilt bland den romantisk-modernistiska traditionens prominenser.¹

Jag ger ett exempel ur Strindbergs *Till Damaskus* (II:2), där dramats protagonist, Den Okände, förklarar syftet med sina alkemistiska experiment för Damen:

Jag är den, som gjort det ingen gjort förr; jag är den, som skall störta den gyllene kalven och kullslå månglarenas växelbord; jag har jordens öde i min degel, och om åtta dagar är den rikaste av de rike fattig; den falska värdemätaren guldet har upphört härska, alla äro lika fattiga [...].²

Den Okändes avsikt i Strindbergs pjäs är inte ekonomisk vinning; utan ”att ödelägga hela världsordningen, för att förstöra, ser du!” Damen svarar: ”Detta var innersta meningen i din sista bok, som alltså icke var en dikt!”

Den här drömmen om att destabilisera en orättfärdig ekonomisk ordning genom alkemistiskt guldmakeri, alltså att iscensätta det stora attentatet mot guldmynntfoten, återkommer med jämna mellanrum från förromantikens till surrealismen – men företrädesvis som en *hoffull metafor*. Strindbergs bemärkning om att det grandiosa sabotaget *alltså icke är dikt* utan allvar – ja, som inom 1700-talets revolutionära alkemi – är förstås en kittling som ingår i denna litterära retorik, vad Strindberg än må ha trott om sina guldmakarexperiment.

Denna gest har dock en än viktigare funktion än det tomma hotets. Det i 1800- och 1900-talens litteratur så betydelsefulla alkemistiska temat har en påtagligt metaestetisk inriktning som en, med Rimbauds bekanta ord, *alchimie du verbe*, vilken fäster uppmärksamhet på diktens och konstens egen kraft, dess egna särskilda egenskaper och, ja, dess värde i vidare ekonomiskt förstånd. Detsamma kan sägas om det för Ekelöfs diktning så speciella *värdelösa guldets tema*, som kan följas genom nästan hela hans författarskap och i en rad texter pekar hän mot diktens egen värdeproduktion.³

*

Alla världsreligionerna fördömer girighet och begär efter guld. Jesus drev som bekant ut månglarna ur templet och Martin Luther hävdade att ”pengar är djävulens ord”.⁴ Men sedan Rousseau och hans lärjungar förvisat pengarna ur det goda samhället och inflytelserika föreställningar om konsten som en särskild andlig realitet och kunskapsform växt sig starka mot slutet av 1700-talet, uppstod en ekonomikritisk strömning av mer distinkt estetisk-ideologisk inriktning. Hos Goethe och Novalis, Coleridge och de Quincey, och ytterligare en lång

rad av romantikens centralfigurer, i Sverige exempelvis Almqvist och den unge Geijer, återkommer ett kritiskt intresse för frågorna om ekonomins grundvalar och den nya vetenskap med utgångspunkt i Adam Smiths *The Wealth of Nations* (1776) som anses behöva reformeras och utvidgas: den utilitaristiska statshushållningsläran, *political economy*. Romantikerna vänder udden mot nationalekonomernas mekanistiska materialism och krassa nyttokalkyler, i vilka de djupast mänskliga, andliga och estetiska värdena befinner sig lyma med sin frånvaro. Denna strömning avsatte under 1800-talet en svåröverskådlig mångfald av esteticistisk alternativ ekonomisk teori och äger via så olika författare som Adam Müller, Thomas Carlyle, John Ruskin, Richard Wagner och Charles Baudelaire bestånd in i högmodernismen. När André Breton i det första *Surrealistiska manifestet* 1924 siar om den dag då poesin ”påbjuder penningens död och ensam bryter himlens bröd åt jorden!” och Ezra Pound viger sitt grandiosa livsprojekt *The Cantos* åt krigföringen mot det han kallar *the Usurocracy*, ”ockerväldet”, är det i grunden samma äktromantiska uppfattning om diktkonstens uppdrag som gör sig gällande.⁵ Dess formel kan uttryckas som så, att konsten och litteraturen utgör ett särskilt värdesystem i konflikt med penningekonomin, och att dess företrädare framför detta måste värnas; härvid övertar diktaren religionens uppdrag att vara mänsklighetens garant mot girigheten. Baudelaires bekanta prosadikt om Främlingen, ”L'étranger”, som hatar guldet ”comme vous haïssez Dieu!”⁶ – alltså: i lika hög grad som diktens jag hatar Gud – påminner oss om just detta, att den moderna dikten har åtagit sig den kristna religionens tidigare uppdrag att göra rent hus med månglarna i templet.

Nåväl. Är det en sådan ekonomikritisk konflikt som gestaltas i Ekelöfs dikt? Åskådliggör den ett dylikt dubbelt, rentav dualistiskt värdesystem, med Alkemisten som alter ego?

Frågorna kunde besvaras jakande om de

ställdes till en tidig och mer primitiv version av "Alkemisten" som Ekelöf publicerade i en hyllningsskrift till Martin Andersen Nexø året före.⁷ Där förefaller Penningen ha orsakat Domedagen och släppt löst de fyras horder, med tydlig referens till det pågående världskriget och dess onda makter. I den versionen utför Alkemisten ett otvetydigt rättfärdigt värv, snarast som en motståndsmän, för att undergräva fiendens ekonomi. Men i dikten som ingår i *Non serviam* är allting mera tvetydigt.

Jag ber er notera det för Ekelöf så typiska perspektivskiftet, från det "jag" som talar inledningsvis, över det pronomenlösa mittpartiet, till de avslutande sex raderna där den som inledningsvis talat blir tilltalad som "du", och Alkemisten själv är i färd med att gräva efter "kistan" – rimligtvis den åtrådda skattkistan, vilket rimmar illa med de inledande försäkringarna:

Jag söker ett värdelöst guld
ett guld som gör värdelöst
guldet, allt guld!
Med brända händer håller jag degeln på härden.

Jord, vatten, luft, eld!
Blå ande blåser bälgen på lågor av blod
de fyra ryttarna galopperar i natten
och alla de döda marscherar förbi
med slammer av de tillbakarullande årens
larvfötter
seklernas gråsuggor som kryper fram under
undanvältade hällar
där ännu skendöda spjärnar, bultar på kistlocket
vrider sig, äter sin träck
och dricker sitt vatten.

Det är först när de döda och levande möts
som Det Stora Felet skall uppenbaras –
Djävulsansiktena glimtar som skrämnskott
Biskopen av Stockholm flaxar, förintas i
hålögdhed –
Écr. l'inf.

Ett sista krafsande med spräckta naglar
och du skall stöta på Ringen
du som de rövat på kropp och själ!
Ett sista spadtag
och du skall sätta ditt spett under kistan
du som söker värdelöst guld!⁸

De magiska formlerna, "Jord, vatten, luft, eld! / Blå ande blåser bälgen på lågor av blod", skapar en osäkerhet om vad det är som därefter presenteras: klär alkemisten det nyss timade världskrigets ohyggliga scener i apokalyptiska ord, eller är det hans magi som manar fram det apokalyptiska sceneriet och kanske även är med om att orsaka eller utlösa händelseförloppet?

Den omedelbara intertexten är förstas Johannes uppenbarelse, vars siarspråk, fyra ryttare och vision av de dödas uppståndelse, turneras med hjälp av en annan kristendoms-kritiker, Emanuel Swedenborg, vars omtolkning i *Arcana coelestia* av Uppenbarelseboken lär att apokalypsen avser den gamla kyrkans undergång, vid vilken dess obotfärdiga dignitärer skall framträda som onda demoner. I den här swedenborgskt färgade versionen av den kristna eskatologins skräckscener ser vi hur "Djävulansiktena glimtar till som skrämnskott / Biskopen av Stockholm flaxar, förintas i hålögdhed". Påfallande filmiskt, inte sant, och gjort med drastisk humor! Dikten rymmer här en genuin oförsämdhet. Vid tiden för diktens publicering hade den 1942 inrättade biskopsstolen i Stockholm haft blott en innehavare, nämligen Manfred Björkqvist, tillika grundaren av Sigtunastiftelsen – honom hade Ekelöf ett gott öga till. Den följande korta raden, "Écr. l'inf.", ska som varje ambitiös studerande på våra litteraturhistoriska kurser vet uttydas som en förkortning av *Écrasez l'infâme*, 'krossa den skändliga', en fras som Voltaire ofta avslutade sina brev med. I dikten fungerar raden även som ett slags ljudgrimas eller rossling, förkortningarna hänger förstås även samman med diktens infernaliska sammanhang.

Man kan hålla på ganska länge med att utlägga de intertextuella sammanhangen. Vi finner oss tydligt i Swedenborgs träck- eller exkrementhelvete, ord som Strindberg infört i svenska språket just i samband med Swedenborgspekulationerna i *Inferno* – det tillhör bokens humoristiska höjdpunkter när han ondgör sig över de snart hundra avträdena i hans omedelbara omgivning.⁹ Dikten handlar även uppenbart om Arthur Rimbaud, och om Gunnar Ekelöfs återkommande uppgörelser med densamme, på ett komplicerat sätt som jag inte ska gå in på nu, liksom om ytterligare andra som har närt drömmar om guld.

Det förefaller som om diktens centrala formulering om ”Det Stora Felet” som ska uppenbaras i mindre utsträckning syftar på de kristnas bedrägliga förhoppningar inför den Yttersta dagen, och snarare avser själva den monomana fixeringen vid guld, av vilket slag det än påstår sig vara. Dikten dekonstruerar således sina inledande sammanhang och utsår tvivel kring utöandet av *alchimie du verbe* – dock på ett sätt som framstår som suggestivt, öppet och uppfordrande för läsaren att reflektera över. Förvisso aktiverar den frågor om konstnärens ansvar och självbedrägliga föreställningar. Till diktens konflikter hör även att nazismen lånade åtskilligt ur alkemins och ockultismens tankevärld, vilket kastar ytterligare ljus över diktens vändning i slutet. Men diktens första tre rader, dess anslag, behåller ändå sin kraft, och det beror inte bara på att de är så oemotståndligt medryckande, utan – som sagt – på att bejakelsen av det meningslösa och det värdelösa går som en röd tråd genom Ekelöfs författarskap. Denna bejakelse av det meningslösa och det värdelösa är en påtagligt retorisk konstruktion som har sin plats inom Ekelöfs särskilda utformning av den romantiska traditionens dubbla värdesystem. Samtidigt med att de förbrukade och ohållbara slagen av värde och mening dekonstrueras, skapar Ekelöf utrymme för att etablera andra slag av värden och mening.

*

Låt oss betrakta den allmänna historiska bakgrunden till Ekelöfs särskilda utformning av denna dubbla värdediskurs. En rad tongivande intellektuella har under de senaste decennierna uppmärksammat oss på värdebegreppets modernitet. Deras allmänna insikt gäller att före det civila samhällets, marknadens och den moderna vetenskapens framväxt på 1600- och 1700-talen saknas förutsättningar för att tala om ”värde” i den estetiska och ekonomiska mening vi idag lägger i begreppet. Viktig i sammanhanget är förstas Michel Foucault, som i *Les mots et les choses* utlägger värdebegreppet som en av den moderna vetenskapens mest betydelsefulla *uppfinningar*.¹⁰ Stor betydelse för intresset kring det estetiska värdebegreppet måste tillskrivas Barbara Herrnstein Smiths *Contingencies of Value* från 1988, där hon myntar det uttryck som jag redan hunnit använda flera gånger, ”the double discourse of value”, för de konkurrerande humanistiska och ekonomiska värdenas. Herrnstein Smith menar att denna dubbla, agonistiska värdediskurs i själva verket är en skapelse av den estetiska ideologin och dess retoriska behov, och så även Kant-traditionens benägenhet att genom negationer definiera det särskilda estetiska värdet bort från varje sammanhang i tid och rum, bort från varje nytta och användning, ja – ”out of existence”, som hon drastiskt uttrycker saken.¹¹ Hennes bok har haft stort genomslag inom *Cultural studies*, där uppfattningen om den dubbla värdediskursen som estetisk ideologiproduktion behållit sin attraktionskraft på folk som föredrar att resonera i termer av bas och överbyggnad.

I ytterligare mer djupblickande studier av Howard Caygill, Mary Poovey och John Guillory, jag tänker särskilt på hans bok *Cultural Capital* från 1994, undersöks emellertid värdebegreppets transformationer än mer radikalt och Herrnstein Smiths teori genomskådas som

marxistiskt reduktiv.¹² Estetiken parasiterar inte på ekonomins mer givna värdebegrepp, vilket Herrstein Smiths bok kan förläda en att tro, utan den dubbla värdediskursen är ömsesidigt konstruerad till sina båda led – alltså även ekonomins. Först när estetiken och nationalekonomin etablerades som självständiga ämnen i det europeiska tankelivet kring mitten av 1700-talet, kunde ”värde” formuleras genom ett ömsesidigt analogitänkande: nationalekonomins pionjärer sneglade på det estetiska värdeomdömet problematik, samtidigt som det estetiska värdebegreppet formulerades i analogi med den ekonomiska teorins. Detta skedde framför allt i den intellektuella kulturmiljö vi känner som *The Scottish Enlightenment* – med namn som Francis Hutcheson, Lord Kames, Adam Smith och David Hume – och i de reaktioner som direkt tog vid, hos Kant, och hos romantikerna. Sedan dess är estetikens och ekonomins värdesystem oupplösligt förenade. När försöken att jämkä samman ekonomiskt och estetiskt värde snart tvärtom tycktes visa på trängande behov av att se dem som motsatta, sedan humanismens och affärsvärldens ambitioner uppdragats som oförenliga, uppstod den dubbla värdediskurs som Herrstein Smith talar om – men som alltså saknar ett stabilt stödje i en förment ekonomisk bas och dess materiella realiteter.

*

Jag ska nu ge några kortfattade exempel på hur den dubbla värdediskursens utveckling avspeglas i litterära texter. Föreställning om *Oeconomia* som ett synnerligen brett kunskapsfält av såväl moralfilosofisk som naturvetenskaplig omfattning var knäsat i 1700-talets tänkande – exempelvis återfinns den hos Linné – så övertygelsen hos tidiga romantiker om att ekonomi är en alltför stor fråga för att överlåtas till ekonomerna kunde gripa tillbaka på en stark tradition. När konflikten övergick i utvecklandet av alternativekonomisk kritik, utvecklades en retorisk bild som jag kallar *de*

ömsesidigt uteslutande värdenas trop.¹³ Vi finner den i elementär och ganska oskuldsfull form i början av Goethes *Faust*, där poeten säger: ”Ich hatte nichts, und doch genug”.¹⁴ Jag ägde intet – av ekonomiskt värde – men hade allt erforderligt – alltså i resurser av annat slag. Mot den monetära nyttan ställs andliga, estetiska, mänskliga gåvor – vilka på den jämförande analogins vis hänförs till ett annorledes slag av rikedom, som träder i förgrunden när gängse ekonomiskt värde saknas.

Jag har förstas letat efter tidiga exempel på de ömsesidigt uteslutande värdenas trop, och lika givet funnit intressanta varianter långt bak i historien. Min favorit är François Villons *Le grand testament*, som han sammanställde inför hotet att hängas 1461. Där doneras storslagna gåvor till Paris ansedda medborgare. Den gode rådmannen Denis Hesselin får en vagnslast med vin – slikt har förr ”bragt burgna hus på fall”, som det heter i Axel Österbergs översättning av *Det stora testamentet*.¹⁵ En företrädare för ordningsmakten får tre tärningar och en kortlek till sin vapensköld. Châteletfängelset spömästare föräras stora mängder afrodisiakum som ”medicin”. Och för kyrkans hemorojdplågade amanuenser ”kan en nattstol inte skada”. Förteckningen över föga välmenta donationer är imponerande lång, i synnerhet som Villon är utfattig. Men det är just genom att rundhänt skänka föremål han inte äger, och som i flera fall inte ens *kan* skänkas bort, till dem som skulle betacka sig för gåvorna, som han gör upp räkningen med sin omgivning. Efter hand övergår han till att fördela sina enda värdefulla ägodelar, nämligen de infogade dikterna som utgör större delen av verket. Den underbara paradoxen blir att Villons diktcykel testamenterar sig själv. Alltså: ägandet, dess värde, och gåvorna, transaktionerna, visas med all tydlighet äga bestånd i och genom det litterära verket. Man kan med fog hävda att Villon med sin oerhörda poetiska intelligens är på väg att skapa en modell för litterärt värde som är

långt före sin tid. När man läser mer noggrant, finner man förstås att alla förutsättningarna inte är på plats, alltså heller inte i *Det stora testamentet*. Avgörande är frånvaron av just en understödande diskurs som erkänner diktens, konstens, skönhetsens sammanhang som en särskild värld. Den enda motsvarighet som står Villon till buds är den magnifika fiktion han upprättat i sitt självtestamentariska poem.

Ett tredje exempel hämtar jag från den ekonomiskt-estetiskt sofistikerade 1800-talslitteraturen. Arthur Rimbauds prosadikt "Solde" ur *Illuminations*, i Ekelöfs översättning "Realisation", utgår på ett självklart sätt från den dubbla värdediskursen. Men de ömsesidigt uteslutande värdenas trop har elaborerats, gjorts mer kognitivt komplicerad. Det handlar inte längre om själva formuleringen eller prioriteringen av ett särskilt slag av andligt-estetiskt värde. Sådana poetiska gester befins vara passé. Nu ingår "de ofantliga obestridliga värdena som aldrig kan säljas" i diktens utförsäljning.¹⁶ Här sker en spektakulär dynamisering av det alternativ-ekonomiska värdesystemet, vars utbud kommodifieras och utsätts för modets växlingar och värdefall. Rimbaud går emellertid ytterligare ett steg vidare i moderniseringen av de ömsesidigt uteslutande värdenas trop. I prosadikten utbjuds även sådant som saknar värde enär det ännu är okänt, obekant, odefinierat och därför utanför både marknadens och vetandets världar: "allt som varken brott eller förfining smakat, allt som ännu inte varit föremål för massornas kärlek och förbannade godtrogenhet, allt som varken tiden eller tanken velat erkänna"; slutligen saluförs "Ett vanvettigt språng mot oändligheten, mot njutningar utanför alla sinnen – i priset ingår fruktansvärda hemligheter för alla dolda laster och en besinningslös glädje åt massan." Här sker alltså ett slags avancerad *blankning* av värdet hos företeelser vars värdegivning måste ligga i framtiden, i det okända och bortom varje prognos. Och ändå går allt redan på rea, som ett tecken för en allt

snabbare accelererande modernitet – och dess kapprustning mellan ekonomi och dikt.

Prosadiktens kognitivt avancerade fusion mellan ekonomiska och estetiska principer vittnar om att den dubbla värdediskursen här hade nått en dynamisk höjdpunkt. Mer komplicerat blev det sällan senare, åtminstone inte från litteraturens sida sett.

Jag har de senaste tio åren köpt på mig en rätt intressant samling av alternativekonomiska texter, traktater och böcker skrivna av författare vi känner som betydande diktare, från Thomas Thorild till Ezra Pound. Jag ska kort ange några skäl till att denna löper mellan cirka 1780 och 1945, men inte därefter.

- Tilltron till diktens riktigt stora uppdrag har som bekant minskat, och därmed även föreställningarna om dess särskilda resurser och valutareserver.
- Den ekonomiska teori som författarna förhåller sig till och brottas med blir efterhand alltför komplicerad, alltför svår. Charles Dickens kunde ännu på 1850-talet driva gäck med företrädarna för *political economy*, som han gör genom hela romanen *Hard Times*. Men exempelvis Ezra Pound, som 1939 blev hedersdoktor vid ett amerikanskt universitet mer för sitt ekonomiska författarskap än sina dikter eller essäer, tog snarare mental skada av de ojämnt underbyggda ambitionerna att förändra den ekonomiska världsordningen – hans avskyvärda antisemitiska utfall under krigsåren har sin grund i denna brottnings med snårig ekonomisk teori och dess bristande överensstämmelse med politiska och mänskliga realiteter.
- Under det senaste århundradet har ekonomintresset bland intellektuella och författare väsentligen sugits upp av en konkurrerande kritisk teori, nämligen den materialistiska marxismen, vars företrädare sorgfälligt misskrediterat traditionen av humanistisk-antimaterialistisk ekonomikritik och bidragit till att tona ned dess historiska betydelse.

- Det relativa ointresset hos svenska litteraturvetare för dessa fält av ekonomisk diskurshistoria, särskilt under mina år inom skräet, kan dock jämföras med ett påfallande vitalt och expansivt forskningsfält internationellt sett. Att den välinformerade redaktionen för *Tidskrift för litteraturvetenskap* låtit valet falla på *Litteratur och ekonomi* som ämne för sitt vartannat år återkommande symposium, som ju uppmärksammar särskilt för disciplinen angelägna problemområden, ser jag som ett tecken på att det interdisciplinära forskningsfältet nu accepteras som en central angelägenhet även hos oss, och förhoppningsvis då också i sitt större diskurs-historiska sammanhang.

Förr eller senare måste vi orientera oss närmare i detta forskningsfält och dess historiska sammanhang. Inte bara för att så mycket av den litteratur vi studerar är starkt präglad av det senaste kvartsmilleniets ekonomisk-estetiska diskurs, utan även för att våra egna begrepp om *särskilda litterära värden* – i pluralis – eller om *särskilt litterärt värde* – i singularis, vilket inte är riktigt samma sak – har sin grund här. Eftersom denna vokabulär har kommit alltmer i svang i vårt ämne, och ofta på ett sätt som inte reflekterar över hemvisten i en paradoxmåttad diskurs, har vi ett viktigt arbete framför oss.

*

I den abstract till mitt anförande som sänts ut långt i förväg, gör jag flera utfästelser vars väldighet jag naturligtvis har ångrat men ändå avser att hålla. De problem som nu återstår att kommentera lyder så här: Vad sker när humanistisk forskning inte bara studerar det dubbla värdesystemets historiska situationer, utan anammar det för eget bruk, och hur förhåller det sig till andra vokabulärer för vad som är förtjänstfullt hos litteratur, rörande frågorna om smak, kvalitet eller kraft?

Jag började fundera över dessa saker på allvar i slutet av 90-talet, i samband med mitt arbete

som redaktör för tidskriften *Res Publica*. Under något år var jag i kontakt med konstnären Carl Johan de Geer, som i ett långt telefonsamtal berättade om sin leda över Pierre Bourdieu. – Ditt förlag *Symposion* översätter ju allt av honom, men hans teorier om det kulturella kapitalet är alldeles fel, började han. Det som gnagde i Carl Johan de Geer var att han blivit inbjuden till en arbetslunch med Mark Levengood, som då var biträdande programchef på SVT och ville diskutera en teveproduktion av hans uppmärksammade barnbok *Örnis bilar*. När de Geer, som ju även har stora meriter som filmregissör och skapare av teveserier, började plocka fram sina skisser vid restaurangbordet, hejdades han emellertid av Levengood, som försäkrade honom att han inte behövde bekymra sig: det fanns nu ett särskilt *dramaturgiat* på SVT som redan var igång med att detaljplanera teveproduktionen av *Örnis bilar*. Lätt konstnerad drog de Geer då upp några erfarenheter från sin egen karriär inom film och teve, liksom för att påminna om att hans synpunkter nog ändå kunde vara värda att ta i beaktande. Men då uppstod en isande tystnad. Lunchen avslutades snabbt. Det blev aldrig någon *Örnis bilar* på SVT. – Varken Levengood eller dramaturgiatet hade hört talas om *Tärtan*, *Privatdetektiven Kant* eller någon av mina långfilmer, sa de Geer, som nu närmade sig sin poäng: – Det där symboliska kapitalet som jag har skaffat så mycket av, även inom film och teve, det ska ju på ett eller annat sätt kunna flöda över i den andra valutan, pengarnas, inte sant. Men det jag har insett är att alla de där meriterna eller glädjande sakerna inom kulturens och konstens områden, de har *ingenting* med valuta eller värde eller pengar att göra! – Okej, sa jag, men om Levengood hade vetat vem du är, vilket han förstås borde med det jobbet, skulle inte överföringen ha fungerat bättre då, tror du? – Nej, sa de Geer, det är hela föreställningen om kulturellt kapital som är en bluff!

Vi enades om att Bourdieu och hans särskilt i Sverige många anhängare var offer för en grundläggande villfarelse. Särskilt fördömde vi kultursociologens kända tablå i *La distinction* (1979), där sådant som frekventering av kinesrestauranger, läsning av Robbe-Grillet och uppskattning av Dubuffet placerats vid bestämda punkter i ett pseudoscientistiskt koordinatfält över kulturellt och ekonomiskt kapital. Det var ett uppfriskande samtal.

På senare år har jag blivit mer försonligt inställd till Bourdieus stora verk om distinktionen, som delvis hör hemma i en satirisk fransk romantradition. Men problemet som de Geer ville uppmärksamma mig på, det kvarstår. Det ligger förstås i valet att systematisera konstens och kulturens företeelser och funktioner i en kvantitativt inrättad, axiologisk diskurs, för att ge illusionen av någorlunda kompatibilitet med ett ekonomiskt värdesystem – medan de i själva verket är inkommensurabla i ett antal avgörande avseenden.

*

Mitt huvudsakliga ärende är, som ni börjar inse, att uppmärksamma två skiljelinjer. Den första kan förefalla okomplicerad och går mellan att å ena sidan bedriva studier i den dubbla värdediskursens historiska situationer, så som den spelar en synnerligen viktig roll från brytningen mellan Upplysning och Romantik och fram till början av efterkrigstiden, i olika slags litteratur som i alternativekonomisk jargong formulerar vad som är konstens och litteraturens särskilda förtjänster och uppdrag, och att å andra sidan låta denna paradoxala diskurs utgöra grunden för den egna vetenskapliga terminologin för att diskutera vad som är bra litteratur och vad litteratur är bra för. Jag har här redan poängterat hur viktig den förstnämnda uppgiften är, och hur problematisk den sistnämnda praktiken ter sig. Den andra skiljelinjen är därför desto mer svårbestämd, eftersom den gäller vilka sammanhang där

det kan vara motiverat och poänggivande att som litteraturforskare själv resonera i termer av 'litteraturens värde' eller 'värden' – eller liknande, som 'kulturellt kapital' –, och när ett dylikt val av vetenskaplig vokabulär inte verkar kunna erbjuda några fördelar som uppväger de uppenbara nackdelarna.

När är det motiverat att beteckna kvaliteter och funktioner hos litteratur i termer av 'värde', 'kapital' eller liknande? Mitt enkla svar är att det längst möjligt bör undvikas och bara föredras i sådana situationer där deras betydelse och eventuella kalkylerbarhet i ett i vid eller snäv mening ekonomiskt sammanhang ska undersökas. För oavsett om vi med dessa 'värden' avser kvaliteter som är artegna för litteraturen och dess funktionssätt – litteraritetsens, den litterära estetikens – eller tjänar andra slag av nytta – som folkbildningens, underhållningens, nationalismens, tröstens, det sociala eller andliga identitetsformandets, moralens, propagandans, idealiseringens, marknadsföringens, de medicinska behovens ... –, så har formeln 'litteraturens värden' sin hemvist i en persuasiv retorik, vilket framgår av att det aldrig förekommer annat än *goda* 'värden' i dessa språkbruk. Dessa 'värden' framstår genomgående som eftertraktansvärda, och alltid av de personer som talar om dem – för det ingår i språkspelet att dessa 'värden' alltid både är *någons* och ingår i en *performativ akt*. Anders Pettersson sammanfattar aktivitetens inre logik så här: "värden är subjektiva i den meningen att det inte ligger i verkligheten själv att de är värda att eftersträva, utan att deras värdefullhet är ett slags projektioner av människors önskningar och strävanden."¹⁷

Om dessa retoriska egenheter kan man läsa i en antologi som jag samlade och utgav med titeln *Litteraturens värden* 2009. Den innehåller dels en rad nyckeltexter av forskningsfältets internationellt tongivande forskare, dels ett antal originalbidrag skrivna av forskare vid Lunds universitet, och syftar till att orientera såväl humanistiska studiosis som en intresserad allmän-

het i den litterära värdediskursens problemfält. Snarare än att blott i allmän humanistisk anda systematisera litteraturens goda krafter, utforskar alltså boken de litterära värdekriteriernas historiska växlingar för att skapa förståelse om deras diskursivt betingade och paradoxala karaktär.¹⁸

Det leder mig till ett andra, grundläggande skäl till varför man längst möjligt bör undvika att beteckna kvaliteter och funktioner hos litteratur i termer av 'värde', 'kapital' eller liknande: så snart man börjar definiera dessa egenskaper eller funktionssätt, framkommer det att de ofta inte i sig har något med axiologiska eller ekonomiska aspekter att skaffa – såvida man inte ser till att så sker, genom att anlägga sådana perspektiv. Andra knäsatta vokabulärer för vad som är förtjänstfullt hos litteratur, som de tidigare nämnda rörande frågorna om smak, kvalitet eller kraft, är vanligen mera *to the point*.

*

Åter så till Ekelöfs "Alkemisten". Som vi har konstaterat, ger dikten en sofistikerad kommentar till flera närbesläktade företeelser som den romantisk-modernistiska traditionens dubbla värdediskurs, alkemins värdeproduktion och det civilisationskritiska penninghatets tradition. Det förefaller således ofrånkomligt och fruktbart att studera den ur de historiska värdediskursernas perspektiv. Men vilka skäl kan mobiliseras för att beteckna diktens spektakulära egenskaper och funktionssätt i termer av 'värde'? Så onödigt, tänker man, att tillämpa diktens medvetet paradoxala diskurs på dikten själv, även om dylikt ofta har förekommit i Ekelöfvolkningens historia! Eller är det en förhastad slutsats? Låt oss göra en snabb, grov invertering av diktens särskilda egenskaper och funktionssätt:

- Till diktens egenart hör dess dekonstruktiva karaktär. Läsaren inser förr eller senare, men alltså inte genast, vad perspektivskiftet från

"jag" till "du" betyder och medför, hur det underminerar en förståelse som först tycktes given. I likhet med åtskilliga andra dikter av Gunnar Ekelöf drar alltså "Alkemisten" in läsaren i en nödvändigtvis dynamisk tolkningsprocess, som i sig är allmänt stärkande i kognitiv hänseende men även leder fram till tänkvärd reflektion av existentiellt slag, för att nu uttrycka saken litet pedantiskt.

- Uppfordrande mot läsaren är även de fascinerande innebörder som dikten lockar med eller låter ana, bara man försöker ta reda på vad som exempelvis menas med "Écr. l'inf.", "Biskopen av Stockholm" och liknande. Ekelöfs läsare lär sig efterhand att det alltid finns intressanta poänger att hösta in i de mer kryptiska passagera. Den alltmer sofistikerade läsarkompetens som må följa i spåren av långvarig Ekelöfläsning, skiljer sig dock väsentligt från de elitistiska krav på exkluderande referensramar som en och annan av mina studenter i Lund har lärt sig att avsky – eftersom Ekelöfs gester är så irrationella, fräcka, har sådan konstnärlig *timing* och kraft, och som sagt håller vad de lovar.

- Dikten kännetecknas även på ett föredömligt sätt av humor, vars mörka *wit* först efter hand går upp för läsaren.

Låt oss nöja oss med dessa enkla och relativt okontroversiella iakttagelser. Jag finner inga omedelbara skäl att växla in något av dessa funktionssätt i en värdediskurs. De ekonomiska beröringspunkterna förefaller avlägsna. Andra axiologiska bestämmningar tycks inte kunna betyda mycket mer än att jag finner dessa egenskaper 'mycket bra'. Däremot går det utmärkt att beskriva egenarten hos Ekelöfs dikt med hjälp av nämnda smak-, kvalitets- respektive kraftdiskurs. I synnerhet den litterära kraftens diskurs, som istället för föreställningar om texters inneboende, stabila egenskaper, bygger på insikter om deras potentiella performativitet i dynamisk interaktion med läsaren, svarar väl upp mot de processer som väntar läsaren

av ”Alkemisten”. Låt oss tillägga att även den dynamiska kognitionsforskningen har goda utsikter att här slå följe.

Men om vi ändå tar oss an frågorna om den här diktens axiologi och ekonomi? Då kommer vi snart att hamna i ett väsentligt annat och lika intressant ärende, det som gäller den kanoniska litteraturens ekonomi – och då tänker jag inte främst på vår tids berättigade trätor om konkurrerande normer, utan i historiska perspektiv, alltså för den litteratur som de facto

haft störst kulturell och politisk betydelse över tid i bestämda sammanhang. Vilka egenskaper, funktionssätt, performativ potential et cetera återkommer hos verk som har utövat långvarigt inflytande? Hur förhåller sig ”Alkemisten” och Ekelöfs övriga verk till den hållbara ekonomin? Ytterligare öppningar erbjuds då i historikernas *longue durée*-forskning, liksom i den litterära traditionens pågående samtal om *Fama, posterity, corpus* och liknande. Men de frågorna hör nog hemma på ett annat symposium.

1. I Carl-Michael Edenborgs *Alkemins skam* (2002), diss. Stockholm; Tollarp: No fun, 2004, ges exempel på sådana reella samhällsomstörtande ambitioner inom alkemistkretsar, s. 179–184, 259, 278 och 292f.
2. August Strindberg, *Till Damaskus. Tjugonionde delen*, red. John Landquist, Stockholm: Bonnier, 1987, s. 175.
3. Temat undersöks i Anders Mortensen, *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*, diss. Lund: Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2000, s. 319–335.
4. Marc Shell, *Money, Language, and Thought*, Berkeley: University of California Press, 1982, s. 84.
5. André Breton, ”Surrealismens manifest”, i Gunnar Qvarnström (red.), *Moderna manifest. 2 Surrealism*, övers. Gunnar Qvarnström, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1973, s. 23.
6. Charles Baudelaire, ”L'étranger”, i dens., *Le Spleen de Paris (Textes de 1869)*, red. Claude Roy, Paris: Le livre de poche, 1964, s. 14.
7. Den tidigare versionen, publicerad 1944 i vänboken till Andersen Nexø, *Mot ljuset*, återges i Mortensen 2000, s. 328.
8. Gunnar Ekelöf, *Non serviam*, Stockholm: Bonnier, 1945, s. 28–30.
9. August Strindberg, *Inferno och Legender. Tjugotonde delen*, red. John Landquist, Stockholm: Bonnier 1987, s. 43f, 185.
10. Michel Foucault, *Les mots et les choses*, eng. övers. *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*, övers. Alan Sheridan, New York: Vintage Books, 1994, kap. 6:V, ”The Creation of Value”.
11. Barbara Herrnstein Smith, *Contingencies of Value*, Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 1988, s. 33.
12. Howard Caygill, *Art of Judgment*, Oxford & Cambridge, Mass.: Basil Blackwell, 1989; John Guillory, *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago & London: University of Chicago Press, 1993, s. 303–325; Mary Poovey, ”Estetik och politisk ekonomi under 1700-talet. Könets plats i den sociala konstitueringen av kunskap”, i Anders Mortensen (red.), *Litteraturens värden*, övers. Sven-Erik Thorell, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2009, s. 39–67.
13. Jag presenterar resonemanget i ”Diktens värde versus penningens. Om en ekonomisk strömning i romantisk och modernistisk diktning”, i Antje Wischmann, Eva Hættner Aurelius & Annegret Heitmann (red.), *Litteraturens värde – Der Wert der Literatur. Schriften utgivna av Kungliga Vitterhetsakademien*, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, 2006, som flera avsnitt i denna artikel bygger på.
14. Johann Wolfgang von Goethe, *Faust*, i *Goethes Werke. Band III* (1949), red. Erich Trunz, 5:e uppl., Hamburg: Verlag Christian Wegner, 1960, s. 14 (r. 192).

15. François Villon, *Det stora testamentet och andra ballader*, övers. Axel Österberg, Stockholm 1986, s. 76. De följande citaten ur samma volym.
16. Arthur Rimbaud, "Realisation", i *Lyrisk och prosa*, urval, inledning och översättning av Gunnar Ekelöf, Stockholm: Forum, 1972, s. 85.
17. Citerat ur Anders Mortensen, "Litteraturens värde och värden", i dens. (red.), *Litteraturens värden*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2009, s. 9.
18. För värdediskursens paradoxala karaktär, se särskilt bidragen av Mary Poovey, Marc Shell, Peter de Bolla och Kristina Lundblad.

SUMMARY

*"I am looking for a worthless gold / a gold that makes worthless / the gold, all gold!"
Some entrances to the labyrinth of the literary value discourse*

This article examines the modern concept of literary value. Since the late 18th century, the problem of literary value has been regarded, from the point of view of the so called *double discourse of value*, as a presupposed opposition between material and spiritual "economies". Many Romanticist and Modernist authors believe that literature – and in a broader sense art and aesthetics – constitute a value system that is analogous to, but in conflict with, and moreover has priority over, the value system of money. Through a study of Gunnar Ekelöf's poem "The Alchemist", and a series of textual examples from François Villon, Johann Wolfgang von Goethe, Arthur Rimbaud, August Strindberg and Ezra Pound, the paradoxical axiology of aesthetic economy and its characteristic *trope of mutually excluding values* is expounded as a significant and influential ideology of modern literature. The article then discusses the scholarly use of the value discourses. What happens when researchers not only study the historical manifestations of double discourse of value, but also employ the highly contradictory concept of literary value as an analytical tool? Finally, some remarks are made regarding the benefits and shortcomings of the discourse of literary value in comparison with other vocabularies of what is meritorious in literature, concerning questions of taste, quality, or power.

Keywords: double discourse of value, value systems, trope of mutually excluding values, aesthetic economy, literary value, literary taste, literary quality, force of literature, Gunnar Ekelöf

